

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

De inhoud van de externe verslaggeving is nooit volledig bepaald door voorschriften. Tot ver in de twintigste eeuw hadden deze voorschriften duidelijk het karakter van minimumeisen, zodat ondernemingen een grote mate van vrijheid hadden om aan hun verslaggeving een eigen invulling te geven. Ook vandaag de dag is die vrijheid, zij het aanzienlijk beperkt, nog aanwezig. Dat neemt niet weg dat kennis van de op verschillende momenten geldende voorschriften van belang is om de historische jaarrekeningen te interpreteren. In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling van de voorschriften rond externe verslaggeving, die in het vorige hoofdstuk globaal werd geschetst, nader uitgewerkt, zonder overigens naar volledigheid te streven. Daarbij wordt eerst de ontwikkeling van het vennootschapsrechtelijke kader weergegeven. Daarna wordt ingegaan op andere relevante wet- en regelgeving.

Code de Commerce

Als gevolg van de inlijving van het Koninkrijk Holland bij het Franse Keizerrijk in 1810 werd ook in Nederland de Code de Commerce ingevoerd. Hiermee werd voor het eerst een uniforme regeling voor naamloze vennootschappen met beperkte aansprakelijkheid ingevoerd. De Code zag dergelijke vennootschappen als privaatrechtelijke overeenkomsten tussen de participanten en de bepalingen beperkten zich dan ook vrijwel uitsluitend tot de formele aspecten van het ontstaan, de ontbinding en de interpretatie van de overeenkomst. Inhoudelijke voorschriften waren er nauwelijks. Wel was het zo dat de Code aan alle kooplieden de verplichting oplegde om een 'livre-journal' te houden (art. 8) en een jaarlijkse 'inventaire de ses effets mobiliers et immobiliers, et de ses dettes actives et passives' op te maken (art. 9). Hoewel bij de inventaris waarschijnlijk wel aan een balans gedacht zal zijn, zijn de gebruikte termen niet dwingend en is duidelijk dat het niet de bedoeling was om het gebruik van dubbel boekhouden voor te schrijven. De Code bevatte een archiveringsplicht van tien jaar voor het journaal en het register van inventarissen (art. 11).

Ondanks dat de Code niet expliciet inging op het gebruik van de jaarrekening als verantwoordingsdocument aan aandeelhouders, had de jaarrekening in de praktijk deze functie wel. Dit kwam aan het licht bij de toepassing van de bepaling dat de vennootschap pas tot stand kon komen, en dat dus pas beperkte aansprakelijkheid kon worden verkregen, na goedkeuring van de akte van oprichting door de overheid (art. 37). Het lijkt zo te zijn dat, in elk geval vanaf de jaren twintig van de negentiende eeuw, hierbij werd verlangd dat de statuten enkele bepalingen bevatten over het opmaken van een jaarlijkse of halfjaarlijkse balans en

over de wijze waarop deze door aandeelhouders kon worden ingezien en gecontroleerd. Deze eisen werden echter kennelijk niet consistent gesteld, en evenmin is duidelijk of zij slechts weerspiegelden wat de meeste oprichters zelf al voorstelden, dan wel dat dergelijke bepalingen richting gaven aan de praktijk.⁶ In 1833 werden de eisen geformaliseerd in een Reglement 'houdende algemeene voorschriften ten aanzien der Statuten van Naamlooze Maatschappijen'⁷ waarvan de praktische betekenis zonder nader onderzoek vooralsnog niet duidelijk is.

Wetboek van Koophandel (1838)

In 1838 werd de Code vervangen door een Nederlands Wetboek van Koophandel (WvK) dat tot 1929 van kracht bleef. Het WvK volgde in grote lijnen de opzet van de Code, maar bevatte wat meer details. De rol van financiële verslaggeving binnen de vennootschap werd nu geformaliseerd. Bestuurders van een NV werden verplicht om 'eenmaal 's jaars aan de vennoten opgave te doen van de winsten en verliezen door de vennootschap in het afgelopen jaar gehad of geleden. Die opgave kan geschieden, het zij in eene algemeene vergadering, het zij door de toezending van eenen staat aan iederen vennoot, het zij door eene aan de vennoten aangekondigde ter visie ligging der rekening, gedurende zekeren bij de akte bepaalden tijd' (WvK, art. 55).

De woorden 'staat' en 'rekening' waren weliswaar niet heel duidelijk, maar uit de wetsgeschiedenis en uit de bovengenoemde praktijk van het overheidstoezicht bij oprichting kan wel worden opgemaakt dat hier in principe gedacht werd aan een balans, zonder dat aan de onderliggende administratie ook de eis werd gesteld dat deze volgens de systematiek van het dubbel boekhouden werd bijgehouden.⁸ Dit blijkt ook uit de algemene bepalingen over het bijhouden van boeken, die op alle kooplieden van toepassing waren:

'[de koopman] is verplicht alle jaren, binnen de eerste zes maanden van elk jaar, eenen staat en balans op te maken, in een afzonderlijk daartoe bestemd register in te schrijven en eigenhandig te ondertekenen' (art. 8).

Inhoudelijke bepalingen omtrent waardering en resultaatbepaling, over de indeling van de balans en omtrent de toelichting ontbraken volledig, net als onder de Code. De bewaarplicht met betrekking tot de boeken werd verlengd van tien tot dertig jaar (art. 9). Bij de NV werd een bepaling toegevoegd dat deze bewaarplicht zich ook uitstreekte tot na de ontbinding van de vennootschap (art. 35). Er was echter nog geen sprake van een verplichting tot publicatie ten behoeve van derden, of van deponering van de jaarrekening. Het al dan niet bewaard blijven van originele jaarrekeningen onder het WvK van 1838 is dus vooral afhankelijk van de kwaliteit van het archief van de vennootschappen zelf, terwijl verder mogelijk exemplaren bewaard zijn gebleven uit collecties van aandeelhouders en andere vermogensverschaffers, zoals banken.

Uittreksels uit jaarrekeningen ('verkorte balansen') werden vanaf het midden van de negentiende eeuw in toenemende mate gepubliceerd.⁹ Voor sommige specifieke ondernemingen, met name spoorlijnen, was dit voorgeschreven in de concessievoorwaarden, waarbij vaak de Staatscourant als publicatiemedium werd gebruikt. Sommige banken plaatsten hun balansen in de vorm van advertenties in algemene dagbladen of in de opkomende financiële pers. Tegen het einde van de negentiende eeuw ontstonden periodieke naslagwerken waarin recente balansen met andere gegevens van naamloze vennootschappen werden verzameld (zie bijlage C).

Wetboek van Koophandel (herziening 1928/29)

Vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw stond modernisering van het vennootschapsrecht op de wetgevende agenda, zowel als gevolg van de toenemende betekenis van de NV in Nederland, als onder invloed van een reeks van vergelijkbare hervormingen in de omringende landen. De materie was complex, en werd ook niet eenvoudiger door snelle ontwikkelingen in toepassing van de NV-vorm. Terwijl aan een reeks voorstellen en wetsontwerpen (1871, 1890, 1910, 1925) werd gewerkt, groeide het aantal NV's snel (van een kleine 500 in 1870 tot circa 20.000 in 1925). De Code en het WvK van 1838 zagen de NV vooral als tijdelijke overeenkomst tussen een klein en relatief stabiel aantal vennoten voor het uitvoeren van een duidelijk omschreven taak. Bij de herziening van het vennootschapsrecht moest echter rekening worden gehouden met nieuwe verschijnselen als de beursgenoteerde NV met grote aantallen anonieme aandeelhouders, de lege NV, de opkomst van deelnemingen en groepsverhoudingen en de gerelateerde problematiek van de NV met slechts één aandeelhouder, beschermingsconstructies en dergelijke.

Binnen het brede scala aan onderwerpen dat aan de orde kwam, was verslaggeving een van de belangrijkste thema's. Algemeen werd ingezien dat overheidstoezicht bij oprichting onvoldoende bescherming bood van de belangen van met name crediteuren en beleggers, en dat verplichte publicatie van de jaarrekening belanghebbenden tot op zekere hoogte in staat zou stellen om zelf hun belangen bij de naamloze vennootschap te behartigen. Het feit dat een aantal grote NV's al op vrijwillige basis de cijfers publiceerde droeg hieraan bij, maar het feit dat de NV-vorm ook steeds meer werd toegepast door kleinere ondernemingen of ondernemingen zonder externe vermogensverschaffers maakte dat een algemene publicatieplicht, zoals in eerste instantie werd voorgesteld, op veel verzet stuitte. Daarbij was ook een punt van discussie of ook inhoudelijke voorschriften voor de jaarrekening moesten worden gegeven, en zo ja, welke dit dan moesten zijn.

In het herziene Wetboek van Koophandel, zoals dat uiteindelijk in 1928 werd vastgesteld en – op het punt van verslaggeving – in 1929 nog door een novelle werd aangepast, werd uiteindelijk voor een aanpak gekozen met de volgende belangrijkste kenmerken:

- Voor alle NV's werd de corporate governance functie van de jaarrekening ondubbelzinnig vastgelegd door de bepaling dat het bestuur van elke NV jaarlijks een balans, een winst-en-verliesrekening en een toelichting op de waarderingsgrondslagen diende op te maken. Deze stukken dienden ter vaststelling aan de algemene vergadering van aandeelhouders te worden aangeboden (art. 42). Veel duidelijker dan voorheen werd nu ook bepaald dat de vastgestelde jaarrekening de basis vormde voor de eventuele dividenduitkering (art. 42e).
- De algemene vergadering kreeg tevens het onbeperkte recht om een deskundige te benoemen om de jaarrekening te controleren, en het recht van toegang van deze deskundige tot de boekhouding en de onderliggende waarden werd wettelijk vastgelegd (art 42a). Het woord accountant werd hierbij bewust vermeden, omdat op dat moment (en tot in de jaren zestig) het accountantsberoep in Nederland niet wettelijk was geregeld.
- Met het oog op de publicatie van de jaarrekening werd een onderscheid ingevoerd tussen wat informeel de open en de gesloten NV werd genoemd. Publicatie werd verplicht voor NV's met meer dan een zeker minimum aan aandelen, schuldbewijzen of certificaten daarvan aan toonder; voor NV's met beursgenoteerde effecten; en voor banken en verzekeringsmaatschappijen (art. 42c). In het algemeen wordt aangenomen dat de groep open NV's grotendeels samenviel met de groep van ondernemingen met beursgenoteerde effecten.¹⁰
- Publicatie werd formeel geregeld door de bepaling dat open NV's de jaarrekening acht dagen na vaststelling dienden te deponeren bij de handelsregisters die sinds 1921 op grond van de Handelsregisterwet door de Kamers van Koophandel werden bijgehouden (art. 42c). Dit was vooral van belang voor de relatief kleine of niet-genoteerde NV's die nog niet de gewoonte hadden of bereid waren om hun jaarverslag op aanvraag aan geïnteresseerden toe te sturen.
- Aan de aldus te publiceren jaarrekening werden enkele minimale eisen gesteld. Aan de actiefzijde van de balans diende ten minste een tiental soorten posten afzonderlijk getoond te worden, zoals liquide middelen, effecten, handelsvoorraden, onroerende goederen en immateriële activa (art 42 lid 3). Voor de onderverdeling van de passiefzijde of voor de indeling van de winst-en-verliesrekening werden geen voorschriften gegeven, evenmin als voor waardering en resultaatbepaling. De jaarrekening van gesloten NV's was in principe geheel vormvrij.
- Het risico dat de jaarrekening – bij een vrijwel volledig ontbreken van inhoudelijke voorschriften – wel erg willekeurig kon worden opgemaakt, werd als volgt beperkt. De eerste beperking bestond uit de algemene bevoegdheid van (minderheids-)aandeelhouders en andere belanghebbenden (zoals bijvoorbeeld tantiëmisten) om besluiten van de algemene vergadering van aandeelhouders in rechte aan te vechten (art. 46a). Een tweede beperking bestond uit de civielrechtelijke aansprakelijkheid jegens derden van bestuurders en eventuele commissarissen (art 49b en 52) voor een 'misleidende voorstelling van de toestand der vennootschap' in

de jaarrekening. Ten slotte werd de reeds bestaande strafrechtelijke bepaling tegen het openbaar maken van 'onware' balansen (art. 336 Wetboek van Strafrecht) wat aangescherpt.

Inmiddels waren ook, bij wet van 5 mei 1922, de bepalingen in het Wetboek van Koophandel met betrekking tot de koopmansboekhouding enigszins gemoderniseerd.¹¹ De bewaarplicht met betrekking tot de administratie, en nadrukkelijk ook met betrekking tot de jaarlijks op te stellen balans, werd hierbij ondanks kritiek gehandhaafd op dertig jaar. In 1943 werd deze termijn echter alsnog teruggebracht naar tien jaar.¹² De bewaarplicht van de dan nog aanwezige boeken (dus betreffende de laatste tien jaar) na ontbinding van de vennootschap werd in 1928 verlengd naar dertig jaar, te rekenen vanaf het moment van ontbinding (art. 56h). Deze termijn werd in 1943 gehandhaafd.

De bovenstaande bepalingen vormden het wettelijk kader van de verslaggeving van ondernemingen, inclusief de bijbehorende archiefvorming, tot aan de Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen van 1970. Gezien het summiere karakter van deze bepalingen is het niet verwonderlijk dat onder vigeur van de wet van 1928/29 jaarrekeningen van zeer uiteenlopende aard konden worden opgesteld. De wettelijke bepalingen waren natuurlijk voldoende flexibel om experimenten toe te laten, zoals het toepassen van vervangingswaarde. Zij boden echter vooral ruimte aan extreme vormen van voorzichtigheid in de vorm van stille reserves (onderwaardering van activa of overwaardering van schulden waarvan de lezer van de jaarrekening wel het voorkomen, maar niet de omvang kan vaststellen, zoals bij waardering van activa op *f* 1,-) en geheime reserves (een te conservatieve voorstelling waarop de lezer niet geattendeerd wordt, zoals bij het stilzwijgend verhogen van de post crediteuren met algemene reserves).

Een belangrijke afwezige in de wetgeving van 1928/29 was de geconsolideerde jaarrekening. Sinds het einde van de negentiende eeuw werd, en niet alleen in Nederland, al gesignaleerd dat het in toenemende mate vóórkomen van groepen van vennootschappen (moedermaatschappijen met dochtermaatschappijen) een wezenlijke bedreiging inhield van het nut van de jaarrekening. In de extreme situatie waarin de moedermaatschappij niet meer was dan een pure houdstermaatschappij, toonde haar balans aan de actiefzijde slechts een post 'belangen in verbonden maatschappijen'. Bij de gangbare waardering tegen kostprijs was de onderneming daarmee een black box geworden waar het bestuur naar believen winsten in kon verstoppen of uit te voorschijn halen. Zuivere houdstermaatschappijen kwamen in Nederland, althans onder de beursgenoteerde ondernemingen, nog maar beperkt voor tijdens de jaren twintig, maar de vorming van conglomeraten zoals Margarine-Unie (later Unilever) vergrootten wel het bewustzijn van deze problematiek. De oplossing hiervoor was, vanuit de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, al wel bekend: het opstellen van een geconsolideerde balans en winst-en-verliesrekening, waarin de jaarrekeningen van de afzonderlijke groeps-

maatschappijen tot één jaarrekening werden gecombineerd, met eliminatie van onderlinge transacties en schuldverhoudingen. De herziening van het Wetboek van Koophandel werd, in dit opzicht, waarschijnlijk net iets te vroeg afgesloten. Pas in de tweede helft van de jaren twintig verschijnt de geconsolideerde jaarrekening in de Nederlandse literatuur en, op zeer bescheiden schaal, in de praktijk.¹³

Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen (1970)

De Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen (WJO) werd in de eerste plaats ingevoerd als een nadere invulling van de summier inrichtingsvoorschriften voor de jaarrekening van de NV uit het Wetboek van Koophandel.¹⁴ Zoals eerder aangegeven waren deze voorschriften alleen van toepassing op de open, publicatieplichtige NV. De WJO op zich bracht geen verandering in het onderscheid tussen open en gesloten NVs (zie echter hieronder voor de gevolgen van de invoering van de wet op de besloten vennootschap), maar introduceerde nu wel eisen die op de jaarrekeningen van alle NV's van toepassing waren, dus ook op jaarrekeningen die uitsluitend bestemd waren voor de besloten kring van bestuur en aandeelhouders. Daarnaast werden deze eisen van toepassing verklaard op de coöperatieve vereniging, de coöperatieve landbouwkredietbank en de onderlinge waarborgmaatschappij (art. 1). Voor de laatstgenoemde rechtsvormen, waaraan soms aanzienlijke ondernemingen waren verbonden, bestonden ook reeds algemeen geformuleerde wettelijke voorschriften rond financiële verslaggeving, in lijn met die voor de NV in het Wetboek van Koophandel.¹⁵

De formele status van de WJO als zelfstandige wet waarnaar, indirect, verwezen werd in art. 42 Wetboek van Koophandel, veranderde in 1976 doordat de bepalingen omtrent de NV in het Wetboek van Koophandel werden vervangen door de regeling van de rechtspersonen in Boek 2 van het Nieuw Burgerlijk Wetboek. Bij die gelegenheid werd de inhoud van de WJO overgebracht naar Titel 6 van Boek 2.

Inhoudelijk was de WJO bedoeld als consolidatie van de best practice zoals die zich sinds de Tweede Wereldoorlog had ontwikkeld. Aan de wet werd ook bewust een flexibel karakter gegeven, om verdere ontwikkeling van de verslaggeving op vrijwillige basis niet in de weg te staan. De kern van de WJO ontstond uit enkele algemeen geformuleerde principes:

- De jaarrekening geeft een zodanig inzicht dat een verantwoord oordeel kan worden gevormd omtrent het vermogen en het resultaat der onderneming alsmede, voor zover de aard van een jaarrekening dat toelaat, omtrent haar solvabiliteit en liquiditeit (art. 2).
- De balans met de toelichting geeft getrouw en stelselmatig de grootte en de samenstelling van het vermogen van de onderneming op het einde van het boekjaar weer. De winst- en verliesrekening met de toelichting geeft getrouw en stelselmatig de grootte en de samenstelling van het resultaat van de onderneming over het boekjaar weer (art. 3).

- De grondslagen waarop de waardering van de activa en passiva en de bepaling van het resultaat berusten, voldoen aan normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd (art. 5 lid 1).

Deze bepalingen, met de kernbegrippen inzicht, getrouwe weergave en normen van het maatschappelijk verkeer waren niet zo onbepaald als ze op het eerste gezicht wellicht lijken. Ze waren ontleend aan het informele normenkader voor de jaarrekening dat zich sinds de jaren twintig, vooral onder leiding van het accountantsberoep had ontwikkeld.¹⁶ Een concreet punt, waarnaar ook werd verwezen in de Memorie van Toelichting op de WJO,¹⁷ was dat deze algemene normen geacht werden het gebruik van stille en geheime reserves te beperken. In het rapport van de werkgemersverbonden van 1955 werden de termen inzicht en getrouw beeld al gebruikt om te beargumenteren dat de traditionele gedachte van de minimumpositie (de stelling dat het aanvaardbaar is om in de jaarrekening de positie ongunstiger voor te stellen dan feitelijk gerechtvaardigd, maar niet om de positie gunstiger voor te stellen) niet langer acceptabel was.¹⁸ Bij de totstandkoming van de WJO was het bestaan van deze rapporten een belangrijke reden om aan te nemen dat de normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd daadwerkelijk kenbaar waren.

Maar natuurlijk was er ook verschil van mening mogelijk over de verdere invulling van deze algemene principes. Het meest omstreden punt was de normatieve betekenis van bedrijfseconomische inzichten. Door aanhangers van de vervangingswaardegedachte werd beargumenteerd dat op grond van de theoretische superioriteit van deze benadering een jaarrekening op basis van de conventionele historische-kostengrondslag geen 'inzicht' kon geven. Zowel vanuit de praktijk, waar de vervangingswaarde lang niet algemeen geaccepteerd was, en door de academische tegenstanders van met name de Limpergiaanse bedrijfseconomie werd dit standpunt uiteraard bestreden.

Waar de WJO wel ondubbelzinnig tot wijzigingen in de verslaggeving leidde, was op het punt van de detaillering, vooral in de toelichting maar ook in de balans en winst-en-verliesrekening zelf. De 'Toelichting op grond van art. 42 WvK', zoals deze in veel jaarrekeningen nadrukkelijk genoemd werd, was vaak niet meer dan een beknopte, plichtmatige opsomming van enkele gemeenplaatsen ('de voorraden zijn voorzichtig gewaardeerd'). Sommige ondernemingen beschouwden deze toelichting duidelijk als een formaliteit, door naast de wettelijk verplichte toelichting een veel informatiever commentaar op de jaarrekening in het directieverlag te schrijven. De WJO bracht hierin verandering door bij een groot aantal balansposten vrij concrete aanvullende informatie te vragen, zoals informatie over dochterondernemingen (art. 14), verschillende typen vorderingen (art. 17), opeisbaarheid van banktegoeden (art. 19), de looptijden van schulden en daarvoor gestelde zekerheden (art. 22), aandelen met bijzondere zeggenschapsrechten (art. 20) en dergelijke meer.

De WJO kende geen strikte schema's voor de indeling van balans en

winst-en-verliesrekening: het inzichtvereiste was leidend bij de verdeling van de verplichte informatie over de balans en winst-en-verliesrekening enerzijds en de toelichting anderzijds (art. 9 en 28 en de bijbehorende wetsgeschiedenis). Toch werd wel met zachte drang invloed uitgeoefend, met name op de inrichting van de winst-en-verliesrekening. Traditioneel werd deze in een 'netto'-formaat opgesteld, waarbij de rekening werd geopend door het saldo van de bedrijfsrekening, waarvan vervolgens overige kosten, zoals rente en belasting, zichtbaar werden afgetrokken om uit te komen op de nettowinst. De omzet en de bedrijfskosten bleven dus onzichtbaar. Het voornaamste argument hiervoor was dat dit concurrentiegevoelige informatie was, en dat het in het bijzonder nadelig zou zijn voor de onderneming om inzicht te geven in de winstmarge (als percentage van de omzet). Sinds de Tweede Wereldoorlog was er onder de beursgenoteerde ondernemingen geleidelijk aan wat meer openheid ontstaan over hun omzetcijfers, opnieuw vooral naar Amerikaans voorbeeld. Maar eind jaren zestig publiceerde naar schatting nog slechts de helft van de beursgenoteerde ondernemingen het omzetcijfer. Een deel deed dit buiten de winst-en-verliesrekening, en gaf dus nog geen inzicht in de samenstelling van de bedrijfskosten. Daarnaast gaven sommige andere ondernemingen het verloop van de omzet weer door middel van indexcijfers, zonder de absolute waarden te noemen. De WJO verlangde in artikel 28 in algemeen geformuleerde bewoordingen dat 'volgens voor de betrokken bedrijfstak aanvaardbare maatstaven', inzicht werd gegeven in de 'omvang van de zaken der onderneming'. Hierbij werd de keuze gelaten tussen verhoudingscijfers en absolute getallen. Deze bepaling sloot aan bij de praktijk, maar gaf kennelijk voldoende duidelijk aan in welke richting deze praktijk zich had te ontwikkelen: al snel na invoering van de WJO werden omzetcijfers door meer dan 80% van de genoteerde ondernemingen gepubliceerd.¹⁹

Een andere wezenlijke verzwaring van de eisen die aan de jaarrekening werden gesteld was de feitelijke verplichting tot het opstellen van een geconsolideerde jaarrekening voor ondernemingen met dochterondernemingen, dat wil zeggen, ondernemingen waarin voor meer dan de helft van het kapitaal werd deelgenomen (art. 13). Ook hiervoor gold dat de praktijk de wetgeving vooruit was in de zin dat rond 1965 een meerderheid van de genoteerde ondernemingen met dochtermaatschappijen in elk geval een geconsolideerde balans in de jaarrekening opnam. De betekenis van de WJO lag dus vooral in het stimuleren van de achterblijvers op dit punt, en had vermoedelijk een aanzienlijk grotere betekenis voor niet-genoteerde ondernemingen.²⁰

Naast inhoudelijke voorschriften werden met de WJO ook enkele belangrijke procedurele wijzigingen ingevoerd.

In de eerste plaats werd het recht van de algemene vergadering van aandeelhouders om een 'deskundige' te benoemen vervangen door een verplichting om de jaarrekening te laten onderzoeken door een registeraccountant (art. 42a WvK), althans voor de open NV's en alle andere NV's met een geplaatst kapitaal van meer dan f 500.000,-.

In de tweede plaats werd de rechtsgang met betrekking tot jaarrekeningen – waarvoor zoals eerder aangegeven het Wetboek van Koophandel van 1928/29 ook al de mogelijkheid opende – verplaatst naar de rond deze tijd in het leven geroepen Ondernemingskamer van het Gerechtshof in Amsterdam. Bij het tot stand komen van de WJO was het een punt van discussie of er niet een vorm van overheidstoezicht op de jaarrekening moest komen naar analogie van de Amerikaanse Securities and Exchange Commission. Uiteindelijk werd hier niet toe besloten, maar de te verwachten jurisprudentie van de Ondernemingskamer werd wel gepresenteerd als een belangrijk middel om nadere invulling te geven aan de ‘normen van het maatschappelijk verkeer’ waarnaar in de WJO werd verwezen.

De Europese harmonisatie

Het verdrag van Rome waarmee in 1957 de Europese Economische Gemeenschap tot stand kwam was gericht op het tot stand brengen van een gemeenschappelijke interne markt. Hiertoe kende het verdrag allerhande taken en bevoegdheden toe aan de nieuw gecreëerde Europese organen met het oog op de bevordering van het vrije verkeer van goederen, diensten, personen en kapitaal. Onder de noemer van het vrij verkeer van personen en het vrije recht van vestiging (artikelen 52-58 van het verdrag) begon de Europese Commissie midden jaren zestig aan een programma van harmonisatie van het vennootschapsrecht. De Eerste Richtlijn inzake het vennootschapsrecht werd in 1968 uitgevaardigd en bevatte een aanwijzing aan de lidstaten om minimale publicatievereisten aan rechtspersonen met beperkte aansprakelijkheid op te leggen, waaronder de verplichting tot openbaarmaking van een jaarrekening. De Tweede Richtlijn (1976) introduceerde minimumvoorschriften met betrekking tot de instandhouding van het kapitaal, en zorgde daarmee voor een formele rol van de jaarrekening bij de bepaling van de uitkeerbare winst. De Vierde Richtlijn (1978) was gericht op harmonisatie van de voorschriften voor de inhoud van de enkelvoudige jaarrekening (waardering, resultaatbepaling, presentatie en toelichting, en controle). De Zevende Richtlijn (1983) had betrekking op de geconsolideerde jaarrekening. Met de publicatie van afzonderlijke Richtlijnen voor de jaarrekening van banken (1986) en verzekeringsmaatschappijen (1991) was het bouwwerk van Europese Richtlijnen wat betreft verslaggeving in principe afgerond, hoewel later nog belangrijke wijzigingen in de bestaande Richtlijnen werden aangebracht.

Een van de belangrijkste consequenties voor Nederland van het Europese Richtlijnenprogramma was een wijziging van het regime van jaarrekeningpublicatie. In tegenstelling tot sommige andere Europese landen bestond in Nederland tot in de jaren zeventig van de twintigste eeuw geen afzonderlijke rechtsvorm voor kleine ondernemingen. In Duitsland werd al in 1892 naast de Aktiengesellschaft (AG) de Gesellschaft mit be-

schränkter Haftung (GmbH) ingevoerd. Frankrijk volgde in 1925 met de société à responsabilité limitée (sarl) naast de reeds bestaande société anonyme. In Nederland bestond alleen de naamloze vennootschap, maar werd sinds 1925 binnen deze groep onderscheid gemaakt tussen zogenaamde open en gesloten NV's, waarbij alleen de eerste hun jaarrekening moesten publiceren. De Eerste Richtlijn was echter gebaseerd op de gedachte dat in principe alle vennootschappen van het 'grote' type, dus in Nederland alle NV's, publicatieplichtig zouden moeten zijn. Hoewel de toepassing van de Eerste Richtlijn op gesloten NV's tijdelijk was opgeschort werd de Eerste Richtlijn toch gezien als een aanleiding om in Nederland ook een afzonderlijke rechtsvorm voor kleine ondernemingen te introduceren, te weten de besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid (BV). Dit gebeurde met de wet op de besloten vennootschap van 1971. Met deze wet verviel het oude onderscheid tussen de open en gesloten NV, en werden alle naamloze vennootschappen publicatieplichtig. BV's waren in principe van publicatie vrijgesteld, maar, om het ingewikkeld te maken, werd er toch ook weer een groep gecreëerd die men open BV's zou kunnen noemen: dit waren in de eerste plaats de BV's die het bank- of verzekeringsbedrijf uitoefenden of die schuldpapier aan toonder hadden uitstaan: deze waren verplicht tot publicatie van de volledige jaarrekening. Daarnaast bestond er een beperkte publicatieplicht, alleen wat betreft de balans, voor BV's die een bepaalde omvang te boven gingen. De facto werd de BV echter vooral gezien als niet-publicatieplichtig, hetgeen in belangrijke mate de grote populariteit verklaart die deze rechtsvorm onmiddellijk verwierf. Van de circa 46.000 NV's die in 1970 bestonden, werden er alleen al in 1972 circa 42.000 omgezet naar de BV-vorm. Dit zullen hoofdzakelijk gesloten NV's zijn geweest: aan het begin van de jaren zeventig vormden de circa 900 open NV's slechts een kleine minderheid van het totaal aantal NV's.²¹

Het voordeel van de publicatievrijstelling voor de BV was echter van korte duur. Met de Vierde Richtlijn (1978) werd de koppeling van publicatieplicht en rechtsvorm weer losgelaten: alle vennootschappen, dus in Nederland zowel NV's als BV's, werden publicatieplichtig met de invoeringswet die in 1983 tot stand kwam. Daarmee kwam men in feite weer uit op hetgeen in de aanloop naar de herziening van het Wetboek van Koophandel in de jaren twintig ook al was voorgesteld. Om de kleinere ondernemingen te ontzien bevatte de Vierde Richtlijn wel belangrijke verlichtingen die ook in de Nederlandse wetgeving werden overgenomen. Op basis van tamelijk ingewikkelde groottecriteria werden grote, middelgrote en kleine vennootschappen onderscheiden, waarbij alleen de eerste volledig aan de wettelijke bepalingen met betrekking tot de verslaggeving behoeften te voldoen. Middelgrote ondernemingen konden volstaan met het publiceren, naast de balans, van een beperkte winst- en verliesrekening waarin niet het omzetcijfer en de kosten verkopen afzonderlijk, maar alleen de brutomarge werd vermeld. Ook de toelichting mocht worden beperkt. Kleine ondernemingen hoefden alleen een vereenvoudigde balans te publiceren, en waren ook niet verplicht tot

het laten uitvoeren van een accountantscontrole. Ook in dit opzicht zou men deze wetgeving uit de jaren tachtig in verband kunnen brengen met de ideeën uit de jaren twintig: deze beperkte eisen aan de jaarrekeningen voor kleine en middelgrote ondernemingen weerspiegelden in feite het denken over verslaggeving uit die eerdere periode, maar dan met betrekking tot alle ondernemingen. Men zou kunnen zeggen dat, met deze vrijstellingen, het de kleinere ondernemingen werd toegestaan om door te gaan met vormen van verslaggeving die vroeger algemeen werden toegepast, maar die veel grote ondernemingen inmiddels, uit zich zelf of gestimuleerd door de eerdere Wet op de Jaarrekening, inmiddels achter zich hadden gelaten. Maar, vereenvoudigd of niet, gepubliceerd moest er worden. Het aantal vennootschappen dat de jaarrekening via deponering bij het handelsregister publiceerde steeg van een kleine duizend 'open' NV's aan het begin van de jaren zeventig tot bijna 70.000 NV's en BV's aan het eind van de jaren tachtig.²²

Met de Aanpassingswet Vierde Richtlijn werden de bepalingen in Titel 6 Boek 2 BW (die afkomstig waren uit de Wet op de Jaarrekening) overgeheveld naar Titel 8 en ingrijpend aangepast. Voor grote ondernemingen bevatte deze aanpassingswet wel veel nieuwe details, maar geen verandering in hoofdlijnen. In Nederland leefde de opvatting dat men op het gebied van verslaggeving al tot de Europese kopgroep behoorde. De Europese Richtlijnen op dit gebied werden dus gezien als iets om de zwakkere Europese broeders op een aanvaardbaar minimum te brengen, waarbij ervoor gewaakt moest worden dat de Nederlandse verworvenheden behouden bleven. Bij het tot stand komen van de Vierde Richtlijn waakten de Nederlandse onderhandelaars er daarom voor dat het flexibele karakter van de Wet op de Jaarrekening ook in de Vierde Richtlijn terug te vinden was. Zij werden daarbij geholpen doordat het Verenigd Koninkrijk, na de toetreding tot de EEG in 1973, ook aan deze onderhandelingen deelnam en ook niet geneigd was om de wat formalistische inslag van eerdere voorstellen, geïnspireerd door de Duitse wetgeving, te accepteren.²³ Ook het paradepaard van de Nederlandse verslaggeving, de vervangingswaarde, kreeg een plaats in de Vierde Richtlijn, als een van de vele opties die de lidstaten naar keuze in hun nationale wetgeving konden verwerken.

De kernbepaling van de Aanpassingswet Vierde Richtlijn lag geheel in lijn met de Wet op de Jaarrekening, en luidde als volgt:

'De jaarrekening geeft volgens normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd een zodanig inzicht dat een verantwoord oordeel kan worden gevormd omtrent het vermogen en het resultaat, alsmede voor zover de aard van een jaarrekening dat toelaat, omtrent de solvabiliteit en de liquiditeit van de rechtspersoon' (art. 362 lid 1).

Hieruit blijkt dat ook de maatschappelijk aanvaardbare normen weer een plaats in de nieuwe wetgeving hadden gevonden, dit keer niet alleen met betrekking tot waardering en resultaatbepaling, maar met betrekking tot

de gehele jaarrekening, dus inclusief presentatie en toelichting.

De Vierde Richtlijn leidde op een aantal punten tot een specifiekere omschrijving van waarderings- en resultaatbepalingsgrondslagen dan in de Wet op de Jaarrekening, maar de meest opvallende verandering was de sterk toegenomen detaillering van de voorschriften voor de inrichting van de jaarrekening. Voor het eerst werden nu ook modellen voor de balans en de winst-en-verliesrekening voorgeschreven, iets wat zowel in de jaren twintig als in de aanloop naar de Wet op de Jaarrekening beslist van de hand was geweest. De invoering gebeurde dan ook met enige tegenzin, en met de bedoeling om de bestaande flexibiliteit zoveel mogelijk te behouden. Deze modellen werden niet in de wettekst zelf opgenomen, maar in een afzonderlijk Koninklijk Besluit (Besluit Modellen Jaarrekening, December 1983), waarbij het ook binnen de grenzen van de Vierde Richtlijn zoveel als mogelijk aan ondernemingen werd vrijgelaten om de modellen naar eigen omstandigheden aan te passen.

Diezelfde flexibiliteit werd ook zichtbaar in een belangrijke clausule waarin de zogenaamde derogerende werking van het inzichtvereiste werd vastgelegd:

‘Indien het verschaffen van het in [artikel 362 lid 1] bedoelde inzicht dit vereist, verstrekt de rechtspersoon in de jaarrekening gegevens ter aanvulling van hetgeen in de bijzondere voorschriften van en krachtens deze titel wordt verlangd. Indien dit noodzakelijk is voor het verschaffen van dat inzicht, wijkt de rechtspersoon van die voorschriften af; de reden van deze afwijking wordt in de toelichting uiteengezet, voor zover nodig onder opgaaf van de invloed ervan op vermogen en resultaat’ (art. 362 lid 4).

Deze bepaling was in de jaren tachtig en negentig van groot belang bij de manier waarop in de praktijk met de wettelijke voorschriften werd omgegaan. Deze bepaling werd gezien als aanwijzing dat de wet niet als keurslijf moest functioneren, en dat een tamelijk soepele toepassing van de voorschriften mogelijk was. Zo werd het bijvoorbeeld steeds gebruikelijker dat winst en omzet op langlopende contracten, zoals bouwprojecten, al geleidelijk tijdens de looptijd van het contract in de resultatenrekening werden verwerkt en niet, zoals op basis van een letterlijke lezing van de wet noodzakelijk was, pas bij afronding van het gehele project. Ook werd in de jaren negentig door onder andere de grote uitgeverijen geëxperimenteerd met nieuwe verwerkingswijzen van uitgaverechten en andere immateriële activa, die voor veel hogere bedragen in de balans begonnen te verschijnen dan voorheen, op grond van meer conservatieve opvattingen, gebruikelijk was.

In de jaren tachtig en in het begin van de jaren negentig volgden nog enkele wijzigingen in de wettelijke verslaggevingsvoorschriften als gevolg van het Europese Richtlijnenprogramma. In 1988 werd de Aanpassingswet Zevende Richtlijn aangenomen, waarmee de bepalingen rond de geconsolideerde jaarrekening in lijn werden gebracht met de Europese normen. Zoals boven aangegeven was de geconsolideerde jaarrekening al geregeld in de Wet op de Jaarrekening, en de invoering van de Zevende

Richtlijn ging daarom in Nederland, in tegenstelling tot sommige andere landen, haast ongemerkt voorbij. Het volgende jaar (1989) vond nog een omnummering plaats in het Burgerlijk Wetboek, waardoor de bepalingen rond verslaggeving terechtkwamen op hun huidige positie in Titel 9 van Boek 2. Deze titel werd in 1993 uitgebreid met afzonderlijke bepalingen voor banken en verzekeringsmaatschappijen, in beide gevallen gehoor gevend aan de corresponderende Europese Richtlijnen.

De Europese jaarrekeningrichtlijnen richtten zich uitsluitend op de NV en de BV en hun tegenhangers in andere lidstaten. Zoals boven aangegeven omvatte de werkingssfeer van de Wet op de Jaarrekening ook de onderlinge waarborgmaatschappij en de coöperatieve vereniging. Dit veranderde niet met verhuizing van de WJO naar het Burgerlijk Wetboek en de daaropvolgende aanpassingen, zodat de Europese bepalingen ook op deze rechtsvormen van toepassing werden zonder dat hiertoe vanuit Europa een verplichting bestond. Hetzelfde gold voor verenigingen en stichtingen die een onderneming in stand houden: deze 'commerciële' verenigingen en stichtingen werden in 1997 ook, op eigen Nederlands initiatief, opgenomen in de werkingssfeer van Titel 9 boek 2 BW.

Samenvattend kan worden gezegd dat het Europese Richtlijnenprogramma, mede gezien de wijze waarop dit in de Nederlandse wetgeving is geïncorporeerd, vooral van belang is geweest door de grote uitbreiding van de werkingssfeer van de wettelijke bepalingen rond de verslaggeving. Door de uitbreiding van de publicatieplicht was voor een veel groter aantal ondernemingen het opstellen en inrichten van de jaarrekening niet langer een interne aangelegenheid, en moesten zij nadrukkelijker rekening houden met wettelijke voorschriften.

Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving

Zoals boven aangegeven bevatte de Wet op de Jaarrekening geen gedetailleerde bepalingen over toe te passen grondslagen van waardering en resultaatbepaling. In artikel 5 was slechts een algemene norm opgenomen, te weten dat deze grondslagen moesten voldoen aan 'normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd'. Tijdens de parlementaire behandeling sprak de minister van Justitie uit dat het georganiseerde bedrijfsleven de inventarisatie van deze normen ter hand zou nemen. De werkgeversorganisaties, het accountantsberoep (in eerste instantie: alleen het NIVRA) en de vakbonden vormden in antwoord hierop het zogenaamde Tripartiete Overleg dat in 1974 zijn eerste 'Beschouwingen naar aanleiding van de Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen' publiceerde. Deze 'Beschouwingen' behandelden specifieke thema's binnen de verslaggeving die in de wettelijke bepalingen niet of slechts summier werden behandeld, zoals bijvoorbeeld omrekening van vreemde valuta, verwerking van pensioenen en omzetverantwoording op langlopende contracten. Al snel werd duidelijk dat het TO zich niet beperkte tot de waardering en de resultaatbepaling, maar dat het ook

uitspraken deed over de presentatie en toelichting. Zo hield het TO zich onder andere bezig met de vragen rond het kasstroomoverzicht en het verstrekken van gesegmenteerde informatie (per bedrijfstak of geografisch gebied).

Bij het opstellen van de Beschouwingen werkte het TO op basis van consensus. Dit was in het algemeen niet bevorderlijk voor een duidelijke stellingname, zodat de Beschouwingen meer het karakter hadden van minimumvereisten en enigszins vrijblijvende aanbevelingen dan van ambitieus geformuleerde best practices. Om aan de Beschouwingen meer gewicht te geven werden zij in 1980 herschreven tot Richtlijnen voor de Jaarrekening (sinds 1984: 'Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving'). Met hetzelfde doel kreeg het TO in 1982 een meer formele structuur in de vorm van de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ). De tripartiete structuur bleef gehandhaafd, zij het dat de vakbondsdelegatie opging in een bredere delegatie van gebruikers van jaarrekeninginformatie waarin bijvoorbeeld ook financiële analisten vertegenwoordigd waren. Ook werd nog steeds op basis van consensus besloten, met als gevolg dat de RJ in de jaren tachtig en begin jaren negentig vaak veel tijd nodig had om tot definitieve stellingnames te komen, die dan ook nog vaak een compromiskarakter droegen. Dat gezegd zijnde slaagde de RJ er wel in om geleidelijk aan een afgeronde set van verslaggevingsregels te ontwikkelen, waarin de meeste belangrijke onderwerpen bij het opstellen van de jaarrekening aan de orde komen. De RJ ontwikkelde ook regels voor specifieke sectoren, zoals banken, verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen en, enigszins buiten het bestek van dit commentaar, onderwijs-, zorg- en fondsenwervende instellingen. De status van deze regels bleef echter onduidelijk, door het ontbreken van een expliciete wettelijke basis. Binnen het NIVRA werd er rond 1980 wel over gesproken om naleving van de Richtlijnen tot voorwaarde voor een goedkeurende accountantsverklaring te maken, maar hier werd in 1984 uiteindelijk toch van afgezien.²⁴ Gezien de grote waarde die accountants en ondernemingen hechtten aan een flexibele omgang met de toch al globaal geformuleerde wettelijke voorschriften is het ook niet geheel verbazend dat zij zich niet wilden vastleggen op het naleven van de meer gedetailleerde Richtlijnen.

Jurisprudentie Ondernemingskamer

Terwijl TO en RJ gedurende de jaren zeventig en tachtig worstelden met het ontbreken van een duidelijke wettelijke basis voor hun activiteiten was er, met de Wet op de Jaarrekening, ook een andere speler op het toneel verschenen. Dit was de Ondernemingskamer van het Gerechtshof te Amsterdam die, naast andere aspecten van het ondernemingsrecht, competent werd verklaard op het gebied van jaarrekeningen.

Vóór die tijd werden civielrechtelijke geschillen rond jaarrekeningen in eerste aanleg behandeld door een van de regionale rechtbanken

(of, bij uitzondering, door de kantonrechter). De algemene lijn in deze rechtzaken was dat de jaarrekening werd gezien vanuit het overeenkomstenrecht, in lijn met de in de negentiende eeuw dominante visie op de naamloze vennootschap als een contract tussen aandeelhouders.²⁵ Het praktische gevolg hiervan was dat een rechtbank een geschil over een jaarrekening doorgaans niet probeerde te beslechten door vast te stellen wat in dit geval de juiste wijze van verslaggeving zou zijn, maar door te toetsen of bestuurders of de algemene vergadering van aandeelhouders met betrekking tot de jaarrekening in goede trouw gehandeld hadden. Deze jurisprudentie droeg daarom niet bij aan de ontwikkeling van concrete verslaggevingsnormen, en leidde niet tot een inperking van de grote flexibiliteit die geboden werd door de wettelijke bepalingen.

De Ondernemingskamer was daarentegen opgezet met de nadrukkelijke verwachting dat zijn jurisprudentie wel zou bijdragen aan het nader bepalen van 'hetgeen in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar wordt beschouwd', mede omdat de Kamer de bevoegdheid kreeg om jaarrekeningen te vernietigen en aanwijzingen te geven voor het opstellen van een nieuwe jaarrekening of voor toekomstige jaren. Toch bleek deze bijdrage in de praktijk wat tegen te vallen, vooral door het betrekkelijk geringe aantal jaarrekeningzaken dat aan de Ondernemingskamer werd voorgelegd. De procedure bij de Ondernemingskamer was te kostbaar en te tijdrovend om werkelijk bruikbaar te zijn voor bijvoorbeeld kleine aandeelhouders. Ook stelde de Ondernemingskamer tamelijk hoge eisen alvorens een partij als 'belanghebbende' bij een jaarrekening tot de procedure toe te laten. Zelfs de procureur-generaal werd enkele malen de toegang tot de procedure ontzegd met het argument dat het niet-naleven van de wettelijke voorschriften op zichzelf onvoldoende grond was voor een verondersteld belang bij de jaarrekening.

Dat de jurisprudentie uiteindelijk toch op gang kwam was in niet onbelangrijke mate te danken aan de inspanningen van Pieter Lakeman die met zijn Stichting Onderzoek Bedrijfsinformatie (SOBI) in de jaren tachtig in feite de rol van collectieve belangenbehartiger van kleine aandeelhouders en crediteuren op zich nam. In een aantal zaken kwam het zodoende daadwerkelijk tot vernietiging van jaarrekeningen, waarmee de Ondernemingskamer als serieuze factor op de kaart kwam. Hoewel het aantal jaarrekeningzaken nooit meer dan enkele per jaar heeft bedragen, heeft de mogelijkheid dat een onderneming ter verantwoording voor de Ondernemingskamer wordt geroepen waarschijnlijk wel een zekere disciplinerende werking gehad. Daarbij heeft de Ondernemingskamer ook bijgedragen aan een geleidelijke verhoging van de status van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving. Hoewel de Ondernemingskamer in zijn eerdere jurisprudentie niet geneigd bleek om de Beschouwingen (later Richtlijnen) zonder meer als gezaghebbend te accepteren, werd in de loop van de jaren negentig wel duidelijk dat een beroep op de Richtlijnen in veel gevallen een belangrijk verweermiddel kan zijn.

Recente ontwikkelingen onder internationale invloed

Tot het midden van de jaren negentig was het kader van wet- en regelgeving in Nederland tamelijk stabiel. Het grondpatroon van wetgeving op hoofdlijnen, flexibele toepassing in vertrouwen op een sterk accountantsberoep en verdere ontwikkeling van normen door het bedrijfsleven zelf bleef herkenbaar, ondanks allerlei wijzigingen in specifieke voorschriften onder invloed van de Europese Richtlijnen. Vanaf het midden van de jaren negentig komen de ontwikkelingen in een stroomversnelling en wordt het institutionele kader van de verslaggeving fundamenteel veranderd.

Zoals eerder aangegeven kregen in de tweede helft van de jaren negentig de international accounting standards van het International Accounting Standards Committee (IASC) steeds meer invloed. Hoewel het IASC een private organisatie was zonder enig formeel gezag hadden de standaarden die het sinds 1973 ontwikkelde inmiddels een zodanig kwaliteitsniveau bereikt, dat zij in veel landen gezien werden als van een hoger niveau dan de plaatselijke voorschriften. Voor ondernemingen met internationale activiteiten in landen als Duitsland en Zwitserland werd een jaarrekening op basis van internationale standaarden een belangrijk instrument voor investor relations. Daarbij deed zich het probleem voor dat de internationale standaarden op steeds meer punten strijdig werden met de nationale wetgeving, gebaseerd op de Europese Richtlijnen. Deze Richtlijnen, of in elk geval de daarop gebaseerde wetgeving, was in de meeste landen nog duidelijk geënt op voorzichtige waardering- en resultaatbepaling op basis van historische kostprijzen. In de internationale standaarden daarentegen werd steeds meer nadruk gelegd op waardering tegen een vorm van actuele waarde die de naam 'reële waarde' (fair value) droeg, waarbij ook ongerealiseerde waardeinstijgingen al als resultaat werden verantwoord. Het werd langzamerhand duidelijk dat het traditionele Europese model niet langer voldeed voor internationale, op de openbare kapitaalmarkt georiënteerde ondernemingen. Verslaggevingsregels vastgelegd in wettelijke bepalingen, die ook nog eens geharmoniseerd moesten worden door moeizame onderhandelingen over Europese Richtlijnen, waren eenvoudig niet flexibel genoeg om in te kunnen spelen op de snel veranderende informatiebehoeften van de internationale kapitaalmarkten.

In Nederland werd deze problematiek in iets mindere mate gevoeld. Niet alleen gaf de Nederlandse wetgeving al veel meer mogelijkheden voor toepassing van actuele waarden, maar ook, voor zover er formele belemmeringen waren, was er de traditie van een tamelijk soepele omgang met de wettelijke voorschriften. Daarnaast legde de RJ er zich steeds nadrukkelijker op toe om de internationale standaarden te verwerken in de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, zodat ook in die zin het de facto volgen van internationale standaarden niet streed met de 'normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd'.

Op Europees niveau werd echter besloten een nieuwe koers uit te zetten, als onderdeel van het zogenaamde financial services action plan, gericht op het tot stand brengen van een geïntegreerde Europese kapitaalmarkt. In 2000 verklaarde de Europese Commissie dat met ingang van 2005 toepassing van internationale standaarden verplicht zou worden in de geconsolideerde jaarrekening van beursgenoteerde ondernemingen. Weliswaar werd daaraan toegevoegd dat deze standaarden dan niet strijdig mochten zijn met de Europese Richtlijnen, maar de impliciete veronderstelling was dat deze Richtlijnen zodanig zouden worden uitgedaald dat strijdigheid niet snel te verwachten was. Hiermee werd dus een belangrijk uitgangspunt van het Richtlijnenprogramma verlaten, te weten de verankering van de verslaggevingsvoorschriften in het vennootschapsrecht, waardoor de rechtsvorm, en niet de wijze van financiering, bepalend was voor de verslaggeving. In plaats daarvan ging men in zekere zin terug naar het onderscheid tussen de open en gesloten NV zoals dat in Nederland tot 1970 gegolden had, met dit verschil dat nu alle vennootschappen publicatieplichtig bleven, maar voor de open (dat is, beursgenoteerde) vennootschappen geheel andere eisen aan de verslaggeving gesteld zouden worden.

In 2002 werd de toepassing van internationale standaarden (inmiddels bekend als international financial reporting standards, IFRS) formeel geregeld in een Europese Verordening. Door het gebruik van het instrument van de verordening in plaats van de vroeger gebruikte richtlijnen werd de maatregel rechtstreeks van kracht voor Europese ondernemingen, zonder de noodzaak om de inhoud van IFRS eerst over te nemen in nationale wetgeving. Wel moest uiteraard de nationale wetgeving, dus ook Titel 9, aangepast worden om de ontheffing van de wettelijke voorschriften voor beursgenoteerde ondernemingen formeel correct te regelen.

Een andere belangrijke wijziging voor beursgenoteerde ondernemingen was dat er actief toezicht op de verslaggeving werd ingevoerd. Deze taak werd opgedragen aan de Autoriteit Financiële Markten (AFM), die ook bevoegdheden kreeg om aanwijzingen te geven met betrekking tot de verslaggeving. Het gezag van de AFM is echter niet onbepaald omdat ook in de huidige situatie het laatste woord bij de Ondernemingskamer blijft, die recht kan spreken bij geschillen tussen ondernemingen en de AFM. Desondanks is de introductie van actief overheids-toezicht een belangrijke breuk met het verleden waarin de accountantscontrole de belangrijkste waarborg was in een systeem dat hoofdzakelijk berustte op zelfregulering.

Invloed van het belastingrecht

Waar het in dit hoofdstuk tot nu toe ging om de wettelijke en aanvullende voorschriften die rechtstreeks van toepassing waren op de jaarverslaggeving, is het vervolgens nodig om ook enige aandacht te geven aan de

ontwikkelingen in het fiscale recht. Ook de fiscus is in principe in winst geïnteresseerd, en het ligt dus voor de hand te zoeken naar raakvlakken tussen ontwikkelingen in de fiscale sfeer en de jaarrekening.²⁶

Tot de Tweede Wereldoorlog zijn die raakvlakken, zeker in vergelijking met sommige andere Europese landen, tamelijk beperkt. Eén reden hiervoor is dat er geen traditie van belastingheffing over de winst van naamloze vennootschappen bestond. Tot de invoering van de belasting op bedrijfs- en andere inkomsten (Bedrijfsbelasting) van 1893 werd een Patentbelasting geheven waarvan de grondslag werd bepaald door draagkrachtindicatoren zoals het aantal werknemers. Voor natuurlijke personen gold de winst als de grondslag voor de Bedrijfsbelasting, maar voor naamloze vennootschappen werd deze belasting geheven over winstuitdelingen zoals dividenden en tantièmes. De Bedrijfsbelasting werd in 1917 vervangen door een andere uitdelingsbelasting, de Dividend- en Tantiëmebelasting. Alleen met de Wet op de Oorlogswinstbelasting van 1916 werd een rechtstreeks verband gelegd tussen de winst van naamloze vennootschappen en de belastingheffing bestaan, maar dit was slechts van tijdelijke aard. Pas in 1940 werd, met het Besluit Winstbelasting (met daarop voortbouwend het Besluit Vennootschapsbelasting van 1942) een definitieve belastingheffing over de winst van naamloze vennootschappen ingevoerd. Dit alles betekende dat tot de Tweede Wereldoorlog de fiscus slechts beperkte belangstelling had voor de wijze van winstbepaling door de naamloze vennootschappen. De fiscus was uitsluitend geïnteresseerd in de vraag naar de totale winst, over de levensduur van de onderneming, maar niet in de toerekening van die winst aan afzonderlijke boekjaren. Of een onderneming nu snel of langzaam afschreef bepaalde alleen wanneer winst gemaakt werd, en omdat het toch tot de bevoegdheid van de onderneming behoorde om zelf het tijdstip van de uitkering, en dus het heffingstijdstip vast te stellen, was het tempo van afschrijving niet iets waar de fiscus een nadrukkelijke mening over moest hebben. Waar de fiscus wel een mening over moest hebben was over de vraag of bepaalde baten of lasten wel of niet tot de winst behoorden. Te denken valt bijvoorbeeld aan de vraag of vergoedingen aan een directeur-grootaandeelhouder te beschouwen waren als aftrekbare salariskosten of belastbare uitkeringen. In de rechtspraak op dit punt werd aansluiting gezocht bij het winstbegrip zoals dat werd ontwikkeld in de jurisprudentie over de inkomstenbelasting, dat wil zeggen, met betrekking tot niet in de NV-vorm gedreven ondernemingen. Dat er lange tijd sprake was van een uitdelings- in plaats van een winstbelasting was daarom belangrijk, maar niet doorslaggevend bij het ontstaan van de Nederlandse traditie waarin de vennootschappelijke jaarrekening onafhankelijk is van de fiscale jaarrekening. Van minstens even groot belang voor de ontwikkeling van de verslaggeving is dat het fiscale winstbegrip, zoals zich dat ontwikkelde in de jurisprudentie over inkomstenbelasting en dividend- en tantiëmebelasting, nooit formeel gekoppeld is aan de winst in de vennootschapsrechtelijke jaarrekening. Met andere woorden, noch in de fiscale wetgeving, noch in de jurisprudentie werd geëist dat een

bepaalde wijze van winstbepaling pas fiscaal acceptabel was wanneer deze ook in de vennootschapsrechtelijke jaarrekening werd toegepast. Een dergelijke formele koppeling bestond wel in Duitsland (bekend als ‘umgekehrte Maßgeblichkeit’) en heeft, zoals te verwachten was, er toe geleid dat de Duitse jaarverslaggeving gedomineerd werd door voorzichtige waardering en het uitstellen van winsten. Bij de toepassing van de dividend- en tantiëmebelasting was de vennootschapsrechtelijke jaarrekening wel het vertrekpunt bij de beoordeling van de aangifte, maar niet beslissend voor de vraag of een bepaalde uitkering wel of niet als winst kon worden bestempeld.²⁷ Dit was ook het uitgangspunt van het Besluit op de Vennootschapsbelasting. Ook hier werd het winstbegrip formeel gekoppeld aan dat van de inkomstenbelasting, maar niet aan dat van de vennootschapsrechtelijke jaarrekening.

Vanaf de jaren twintig werd in de jurisprudentie het normenkader voor de fiscale winstbepaling meestal samengevat met de uitdrukking dat de winstbepaling diende te geschieden volgens ‘goed koopmansgebruik’.²⁸ Als gevolg van het toenemende belang van dit begrip in de fiscale sfeer zien we de term ‘goed koopmansgebruik’ ook terugkomen in de literatuur over de jaarrekening, in feite als voorloper van de ‘maatschappelijk aanvaardbare normen’ zoals die in de Wet op de Jaarrekening werden genoemd. Door de in de WJO gekozen formulering werd bevestigd wat eigenlijk wel bekend was, namelijk dat de fiscale winstbepaling en de jaarrekening gescheiden gebieden waren, en werd het goed koopmansgebruik een uitsluitend fiscale term.²⁹

In afwachting van nader onderzoek naar de verslaggevingspraktijk kan de voorlopige conclusie zijn dat jaarrekeningen van naamloze vennootschappen van vóór de Tweede Wereldoorlog waarschijnlijk slechts in beperkte mate door het fiscale winstbegrip zijn beïnvloed. Na de Tweede Wereldoorlog zal dit waarschijnlijk zo blijven voor de jaarrekening van open NV's, die met een ander doel, namelijk het informeren van aandeelhouders, werden opgesteld. Voor jaarrekeningen van gesloten NV's is niet uit te sluiten dat zij om praktische redenen op fiscale grondslagen werden opgesteld, om zodoende geen afzonderlijke fiscale jaarrekening op te hoeven stellen voor de aangifte vennootschapsbelasting. Met de uitbreiding van de publicatieplicht naar alle NV's (en BV's) in de jaren tachtig moest de gedeponeerde jaarrekening in elk geval voldoen aan de eisen van het Burgerlijk Wetboek, maar de betrekkelijk algemene formuleringen daarvan hoefden niet te verhinderen dat de gedeponeerde jaarrekening van kleinere ondernemingen grotendeels samenviel met de fiscale jaarrekening.

Noteringsvoorschriften

In het algemeen kan worden vastgesteld dat noteringsvoorschriften waarschijnlijk slechts een beperkte rol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van de verslaggevingspraktijk van Nederlandse beursgenoteerde

vennootschappen. De in 1876 opgerichte Vereniging voor de Effectenhandel was vooral gericht op het bevorderen van een ordelijke handel en de behartiging van de belangen van haar eigen leden. Zij zag het als haar taak om de koersen van de fondsen die werden verhandeld correct te noteren, maar niet om te beslissen over het toelaten tot notering op grond van een oordeel over de kwaliteit van de verhandelde effecten. Vandaar dat zij ook lange tijd geen eisen stelde aan informatieverstrekking door de effectenuitgevende ondernemingen. Pas in 1909 werd in het Fondsenreglement een bepaling opgenomen dat ondernemingen die aandelen of obligaties in de notering wensten op te laten nemen, zich verbonden om 'jaarlijks de balans, winst- en verliesrekening en het verslag in afdruk voor aandeelhouders ter beschikking te stellen'.³⁰ Op dat moment was dit niet meer dan een bevestiging van een al lang bestaande en, misschien op een enkele kleine onderneming na, algemeen gevolgde praktijk. De Vereniging stelde op dat moment echter geen eisen aan de inhoud van de jaarrekening, en vereiste ook geen accountantscontrole.

Een kleine stap in de richting van inhoudelijke voorschriften werd gegeven in 1932 toen de bovengenoemde bepaling werd aangevuld met het voorschrift dat eventuele ingekochte eigen aandelen in de balans of toelichting vermeld moesten worden. In 1938 werd het beschikbaar stellen van de jaarrekening aan houders van certificaten van aandelen of obligaties geregeld.

Na de oorlog deed de Vereniging enkele pogingen om genoteerde ondernemingen te bewegen om op vrijwillige basis de kwaliteit van hun verslaggeving te verbeteren. Zo werd in een circulaire uit 1951 geadviseerd om enige vorm van tussentijdse berichtgeving te overwegen, om vergelijkende cijfers in de jaarrekening op te nemen en om de post deelnemingen in de jaarrekening voldoende te specificeren. Dit laatste verzoek was bedoeld als voorlopig advies, totdat de Vereniging zich nader had kunnen beraden over stappen met betrekking tot de geconsolideerde jaarrekening. De geconsolideerde jaarrekening werd echter uiteindelijk pas in 1983 opgenomen in het Fondsenreglement, als reactie op drie Europese Richtlijnen op het gebied van de effectenhandel.³¹ Voor Nederlandse ondernemingen was een dergelijke bepaling op dat moment al achterhaald door de Wet op de Jaarrekening en de aanpassingswet Vierde Richtlijn. Halfjaarberichten werden in 1971 op grond van het Fondsenreglement verplicht gesteld. Alleen met de aanbeveling over de vergelijkende cijfers had de Vereniging onmiddellijk succes: waar dit voorheen door een kleine minderheid van ondernemingen werd gedaan, werd het rond 1951 plotseling een algemeen geaccepteerde praktijk.³²

Voorschriften voor sectoren en individuele bedrijven

Naast de algemene voorschriften uit het vennootschapsrecht zijn voor sommige ondernemingen ook sectorgebonden of zelfs individuele voorschriften van belang geweest. Naar de aard van de zaak is het niet moge-

lijk hiervan een volledig overzicht te geven. Hierbij komt dat het historisch onderzoek naar deze specifieke vormen van verslaggeving nog op gang dient te komen. In het algemeen kan gezegd worden dat dergelijke voorschriften een gevolg waren van specifieke overheidsbemoeienis met het betrokken bedrijf of de bedrijfstak. In deze paragraaf wordt achtereenvolgens aandacht besteed aan verslaggevingsvoorschriften in concessievoorwaarden, aan het bankwezen en aan het verzekeringsbedrijf.

a. Concessievoorwaarden

Ondernemingen gericht op het ontwikkelen en exploiteren van voorzieningen met een openbaar karakter deden dit niet zelden op basis van een door de overheid verleende concessie. Als onderdeel van de concessievoorwaarden konden ook eisen worden gesteld aan de verslaggeving. Zo werd in de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw bij veel concessies tot het aanleggen en exploiteren van spoorwegen de bepaling opgenomen dat de exploitant maandstaten en/of jaarlijkse balansen diende te publiceren in de Staatscourant.³³ Het is aannemelijk dat deze publicaties hebben bijgedragen aan een meer algemene praktijk van de openbaarmaking van jaarrekeningen door naamloze vennootschappen. Veel inhoudelijke voorschriften over waardering en resultaatbepaling zijn waarschijnlijk niet op deze manier gegeven. In welke mate dit het geval was bij particuliere ondernemingen die op basis van concessies nutsvoorzieningen als gas, water en elektriciteit leverden aan gemeenten en provincies, is zonder verder onderzoek moeilijk te zeggen. Geconstateerd kan worden dat in de literatuur van rond 1900 het geven van aanwijzingen met betrekking tot bijvoorbeeld afschrijvingspercentages, en het regelen van de controle van de jaarrekening, als 'best practice' werd aangemerkt.³⁴ Naarmate dergelijke bedrijven meer en meer volledig in overheidshanden kwamen werd de betrokkenheid van de overheid bij de opstelling van de jaarlijkse rekening uiteraard groter.

b. Banken

Gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw is er van een duidelijk herkenbaar bankwezen nog nauwelijks sprake, gezien de vloeiende grenzen tussen goederenhandel, handelsfinanciering, overige kredietverlening en effectenhandel. Het gebruik van de NV-vorm was in deze context beperkt tot De Nederlandsche Bank en, voor zover men hier een voorloper van een bank in wil zien, de Nederlandsche Handel-Maatschappij. Beide ondernemingen waren aanvankelijk bepaald geen toonbeeld van openheid. In de Bankwet van 1863 werd De Nederlandsche Bank echter verplicht om wekelijks een samengevatte balans te publiceren, de zogenaamde weekstaat. Zoals bekend wordt deze praktijk tot op de dag van vandaag voortgezet, en is de betekenis van de weekstaat voornamelijk

dat inzicht wordt gegeven in de stand van zaken op de geldmarkt. Voor de geschiedenis van de verslaggeving is de weekstaat echter van belang omdat hiermee een voorbeeld werd gegeven aan andere banken. Vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw zien we dat ook in Nederland NV's worden opgericht, nadrukkelijk gericht op de uitoefening van het bankbedrijf. Tot aan de Tweede Wereldoorlog was er sprake van min of meer vrije vestiging van dergelijke banken, waarbij alleen de algemene regels voor de koninklijke bewilliging bij de oprichting van NV's een belemmering konden opwerpen. Ook op het gebied van verslaggeving waren er geen bijzondere voorschriften voor banken. Veel bank-NV's volgden echter het voorbeeld van De Nederlandsche Bank door jaarrekeningen en tussentijdse verkorte balansen te publiceren, maar sommige kleinere banken waren tot in de twintigste eeuw niet geneigd om hun jaarrekening openbaar te maken.³⁵

De Wet Toezicht Kredietwezen (1952) gaf De Nederlandsche Bank (DNB) bevoegdheden met betrekking tot het toezicht op banken, waaronder de bevoegdheid om de vorm vast te stellen waarin de banken hun jaarrekening en verslagstaten bij DNB moesten indienen. Ook kon DNB een accountant aanwijzen om de jaarrekening te controleren. Formeel had dit geen betrekking op de gepubliceerde jaarrekening, maar aannemelijk is dat hier wel enige invloed van uitging.

Vanuit een toezichhoudersperspectief is volledige openheid in de verslaggeving van banken niet zonder meer gewenst. Een belangrijke vraag is of het publiek bekendmaken van door banken geleden verliezen het vertrouwen in het bankwezen en de financiële stabiliteit niet in gevaar kan brengen. Vanuit die gedachte hebben stille en geheime reserves, waarop verliezen niet-zichtbaar konden worden afgeboekt, lange tijd een belangrijke plaats ingenomen in de verslaggeving van banken. Ook toen in de jaren vijftig en zestig de aanvaardbaarheid van stille en geheime reserves in elk geval voor beursgenoteerde ondernemingen duidelijk afnam werd deze praktijk in het bankwezen gehandhaafd, doorgaans in de vorm van een 'voorziening algemene risico's' (VAR) die niet-zichtbaar onder de crediteuren werd opgenomen.

Om die reden werd voor DNB zelf al een uitzonderingsbepaling opgenomen in de Wet op de Jaarrekening (art. 37): commissarissen kregen de bevoegdheid om afwijkingen van de WJO in de eigen jaarrekening van DNB toe te staan indien dit voor het uitvoeren van de wettelijke taak noodzakelijk is. Korte tijd later volgde een enigszins vergelijkbare bepaling voor banken in het algemeen (art. 36a), waarin aan DNB feitelijk de bevoegdheid werd gegeven om uitspraken van de Ondernemingskamer over de jaarrekening van banken te blokkeren voor zover deze niet verenigbaar werden geacht met 'gezond bankbeleid'.

Bij de overgang van de WJO naar Titel 6 van het Burgerlijk Wetboek werd de aparte status van banken nog eens bevestigd. Voor een belangrijk deel werden de voorschriften voor waardering en presentatie buiten werking gesteld (art. 400). De Wet Toezicht Kredietwezen van 1979 gaf DNB expliciete bevoegdheden om afzonderlijke normen vast te stellen

voor de vorm van de gepubliceerde jaarrekening van banken. Sindsdien zijn de bepalingen in het BW nog verder aangepast, in het bijzonder als gevolg van een Europese richtlijn betreffende de jaarrekening van banken (in Nederland ingevoerd in 1993). Het belangrijkste gevolg hiervan was dat in de loop van de jaren negentig de 'voorziening algemene risico's' (VAR) veranderde van een geheime in een open reserve (het 'fonds algemene risico's of FAR). Onttrekkingen en toevoegingen moesten gesaldeerd in de winst-en-verliesrekening worden getoond, hetgeen betekent dat het afboeken van verliezen niet rechtstreeks ten laste van het fonds kon plaatsvinden. De Raad voor de Jaarverslaggeving raadde af om gebruik te maken van de mogelijkheid om een FAR te vormen (RJ 600.257).

c. Verzekeringsmaatschappijen

De Wet op het Levensverzekeringbedrijf van 1922 bracht voor het eerst een deel van de verzekeringssector onder overheidstoezicht. Dit had ook implicaties voor de verslaggeving: verzekeringsmaatschappijen waren verplicht om jaarlijks verslagstaten, opgesteld volgens voorgeschreven modellen, in te dienen bij de Verzekeringskamer. Deze staten dienden 'allen tezamen een duidelijk en volledig beeld te geven van het door de onderneming gevoerde beheer en van haar financiële toestand' (art. 27 lid 3). Bovendien moesten deze staten worden opgenomen in een jaarlijks verslag dat, weliswaar tegen vergoeding, ter beschikking van aandeelhouders en polishouders moest worden gesteld. Hiermee liep de verzekeringssector zeer ver vooruit op de rest van het Nederlandse bedrijfsleven in termen van de mate van detaillering waarin presentatie en toelichting in de jaarrekening door voorschriften werd bepaald. Dat in het Wetboek van Koophandel van 1929 verzekeringsmaatschappijen tot de open naamloze vennootschappen werden gerekend voegde daarom niet veel meer toe aan de veel stringenter bepalingen op basis van de Wet op het Levensverzekeringbedrijf.

Het basisprincipe van toezicht en verslagstaten is sindsdien niet meer gewijzigd, zij het dat het wettelijk kader sinds 1922 wel herhaaldelijk is gewijzigd. In 1966 werd ook het toezicht op het schadeverzekeringbedrijf met een afzonderlijke wet ingevoerd. Sinds 1987 werd het toezicht op beide bedrijfstakken in één Wet Toezicht Verzekeringbedrijf geregeld. De Verzekeringskamer zelf is uiteindelijk in 2004 terechtgekomen binnen De Nederlandsche Bank.

De beperkte bepalingen van het Wetboek van Koophandel vormden geen belemmering om het verslag op basis van de Wet op het Levensverzekeringbedrijf ook te laten fungeren als de vennootschapsrechtelijke jaarrekening. Dit werd nog niet wezenlijk anders met de komst van de Wet op de Jaarrekening, maar toch werd hierin nadrukkelijk bepaald dat het jaarverslag op basis van de staten tevens kon gelden als jaarrekening volgens de WJO, mits alle in de WJO vereiste informatie ook was opgenomen (art. 36). Met het oog op de bijzondere verslaggevingsconventies

in deze bedrijfstak, en omwille van de verantwoordelijkheid van de Verzekeringkamer voor het prudentiële toezicht op de sector, werd tevens bepaald dat de Ondernemingskamer niet zonder raadpleging van de Verzekeringkamer tot een oordeel over de jaarrekening mocht komen en deze ook niet tegen de uitdrukkelijke wens van de Verzekeringkamer in mocht vernietigen.

Met de Aanpassingswet Vierde Richtlijn (1983) ontstonden directe conflicten tussen de verslaggevingsconventies in de verzekeringsbranche en de aangescherpte wettelijke vereisten voor de jaarrekening. Vandaar dat in deze wet expliciet werd geregeld (art 399 Titel 8 Boek 2 BW) dat een verzekeringsmaatschappij 'de waardering van haar belegging en technische voorzieningen doen berusten op grondslagen die voor de bedrijfstak als aanvaardbaar worden beschouwd, ook indien deze afwijken van het bepaalde in [de algemene wettelijke waarderingsvoorschriften]'. Aangezien deze twee posten de essentie vormen van de balans van een verzekeringsmaatschappij werden waardering en resultaatbepaling bij deze ondernemingen praktisch gesproken onttrokken aan de werkingssfeer van het Burgerlijk Wetboek.

Aan deze situatie werd gedeeltelijk een eind gemaakt door de Europese Richtlijn inzake de verslaggeving van verzekeringsmaatschappijen (1991). In 1993 werd op grond hiervan een lange afdeling specifieke bepalingen voor verzekeringsmaatschappijen toegevoegd aan Titel 9 Boek 2 BW. Hoewel de waardering van de beleggingen hierin nader werd omschreven bleef de waardering van de technische voorziening gebaseerd op 'voor de bedrijfstak aanvaardbare grondslagen'. In de praktijk bleek echter dat er ook in de jaren negentig nog sprake was van een aanzienlijke diversiteit in de gebruikte grondslagen.³⁶ Al met al kan worden geconcludeerd dat voor verzekeringsmaatschappijen de toezichtswetgeving van groot belang is geweest voor presentatie en toelichting, maar dat de regelgeving slechts weinig greep heeft gekregen op waardering en resultaatbepaling.